

EEN CALEIDOSCOOP VAN DE SACRALE
VERLANGENS VAN MENSEN VANDAAG.
UITDAGINGEN VOOR THEOLOGIE,
PASTORAAL EN ONDERWIJS

Annemie Dillen & Didier Pollefeyt

*“Ik heb hem uitzonderlijke talenten geschonken:
wijsheid, vakmanschap en inzicht op allerlei gebied.
hij kan ontwerpen maken en
ze in goud, zilver, koper en brons uitvoeren.”*
(Exodus 31,1).

*Aan prof. dr. Dirk Hutsebaut,
bij zijn emeritaat (31 augustus 2006).*

Voorjaar 2006. Een groep kinderen van elf jaar komt in een Vlaams dorp samen op een zaterdagvoormiddag voor de vormsel-catechese, samen met een catechist. Op het programma staat het thema 'bidden'. De catechist vraagt aan de kinderen na te denken over wat bidden voor hen al dan niet betekent. Een jongen wil absoluut iets vertellen over bidden en voegt eraan toe: "Ik geloof in een leven na de dood". Vervolgens ontstaat er een gesprek hieromtrent waarbij de meeste kinderen heel graag het woord nemen. Ze vertellen hoe ze geloven en vooral ook hopen dat ze zullen terugkeren na dit leven hier op aarde als een dier, of als een baby of als nog iets heel anders. Voor de catechist zijn de opmerkingen weliswaar te kaderen, maar niet zo eenvoudig om mee om te gaan. Want alsof het de meest vanzelfsprekende zaak is, spreken deze kinderen over vormen van reïncarnatie. De catechist legt uit dat christenen geloven dat je na het leven op aarde bij God komt en niet terugkeert naar de aarde en dat het geloof in het terugkeren onder een bepaalde vorm een visie is die vooral uit het hindoeïsme afkomstig is. Niet lang daarna beginnen de kinderen opnieuw te vertellen over onder welke vorm ze graag willen terugkeren.

Deze ervaring is allicht voor heel wat mensen die over het christelijke geloof of over algemene existentiële vragen met anderen in gesprek gaan, in zekere zin herkenbaar. Met dit boek willen we achtergronden aanreken die verhelderend kunnen werken in de context van de veelheid aan religieuze interpretaties en belevingen vandaag.

We stellen vast dat het einde van de dominante positie van het traditioneel christelijke verhaal in onze samenleving toch niet het einde van de religie in onze samenleving betekent. Theologen drukken uit wat pastores en godsdienstleerkrachten aan den lijve ervaren, met name dat de militante afwijzing van het religieuze voorzichtig plaats ruimt voor een bredere interesse voor spirituele thema's en nieuwe vormen van religiositeit. Theologen gebruiken daarbij omschrijvingen als 'de nostalgie naar de goden', 'het knippen en zinderen van religiositeit', het 'religie-vriendelijk atheïsme' of de nieuwe religie van het 'letsisme'.

Op zijn minst verraadt deze tendens in onze samenleving een nieuwe gevoeligheid voor wat de mens overstijgt. Het zou van christelijke arrogantie getuigen om deze nieuwe stromingen in onze samenleving snel te gaan afschrijven als vormen van puur subjectivisme of sentimentalisme. Blijkbaar gaan meer mensen bewust beseffen dat de werkelijkheid groter is dan ze kunnen zien of bevatten en dat de geestelijke dimensie van het bestaan onmisbaar is om mens te zijn. Dat is een positief gegeven. Leerkrachten en pastores vinden hier nieuwe aanknopingspunten om met jong en oud over levensbeschouwelijke en religieuze thema's in gesprek te treden. Het sacrale is onderdeel geworden van het alledaagse.

Toch is de argwaan van heel wat christenen voor dit sacrale re-veil niet onbegrijpelijk. De nieuwe aandacht voor het religieuze betekent op zich immers niet per se een wende naar het godsgehoof. Indien hier al sprake is van 'god', dan wordt dit begrip liefst vaag en in onpersoonlijke termen ingekleurd: het is een kracht, een energie, iets in alles en allen; waarvan de verschillende westerse en oosterse religieuze tradities resonanties bieden. Het is dus 'niet al God wat er blinkt', of anders gezegd, niet alles wat religieus is, is daarom betrokken op een persoonlijke God zoals we die kennen in de joodse en christelijke traditie.

Dit boek wil reflecteren op de spanning waarmee godsdienstleerkrachten, pastores en allen die met kinderen, jongeren of volwassenen in gesprek gaan over levensbeschouwelijke thema's geconfronteerd worden in hun omgang met dit verschijnsel. Aan de ene kant wil dit boek aanknopen bij het zoekende religieuze ver-langen van mensen vandaag, en recht doen aan hun spirituele grondvragen en -ervaringen. Aan de andere kant willen verschij-lende auteurs in dit boek de specifiek Bijbels-christelijke godsvisie

waarin God geen anonieme kracht is maar een Persoon waarmee men een relatie aangaat, uitdrukkelijk ter sprake brengen. Voor christenen wordt het religieuze geloof immers niet in de eerste plaats gekenmerkt door de spanning 'overal' en 'nietgens', maar door de wisselwerking tussen 'de radicale Andere' en 'de Meest-Nabije'.

Vaak wordt de verscheurdheid van pastores en godsdienstleerkrachten tussen de brede sacrale belangstelling van mensen met wie ze in gesprek gaan en hun eigen beleving van het Heilige opgelost door stuwijgend een soort van evidente en op het eerste zicht onschadelijke continuïteit te poneren tussen het sacrale re-veil en de wedergeboorte van het christelijke geloofsverstaan in het westen. Vaak ontdekken pastores en godsdienstleerkrachten echter dat ze volop mogen spreken over bijvoorbeeld reïncarnatie of bij-na-doodervaringen, maar dat ze als het over vertijzenis en opstanding gaat, veel moeilijker het woord kunnen nemen en daarbij gehoor vinden.

Maar heel wat leerkrachten en pastoraal werkenden zijn verrast en soms ook verontwaardigd wanneer met name de kerkelijke overheid precies de omgekeerde strategie hanteert en zich radical afzet tegen het zogenaamde sacraal re-veil en daarmee catechisten en godsdienstleerkrachten tot een haast onmiddellijk kortsluiting met hun publiek dwingt.

De officiële kerk lijkt soms zelf ook verrast en verscheurd te zijn door het sacrale re-veil van deze tijd. Succeswerken zoals *De Da Vinci Code* voeren de problematiek nog op door de sacraliteit in het hart van het christendom zelf te plaatsen, meer nog, het christendom wordt in dit soort literatuur zelf verantwoordelijk geacht voor de verdringing van haar eigen sacrale dimensie, en het echte christendom wordt impliciet herdacht als een religie met sacrale dimensies, waarin mannelijkheid door vrouwelijkheid moet aangevuld worden. De thematiek van de sacraliteit is niet alleen een uitdaging van buitenaf aan het christendom, maar tegelijk ook een element van het christendom zelf. *De Da Vinci Code* maakte nog eens duidelijk dat het christendom van oudsher met buiten-christelijke religieuze elementen is omgegaan en dat er tegelijk van integratie en weerstand sprake is.

De doelstelling van dit boek is dubbel, namelijk enerzijds zicht krijgen op de betekenis van het sacrale re-veil, in het bijzonder van uit een christelijk-theologisch perspectief; anderzijds antwoorden

vinden op de vraag hoe met dit sacraal reveil kan worden omgegaan met het oog op christelijke geloofscommunicatie. Centraal is daarbij de vraag of we kunnen komen tot een benadering die voorbij gaat aan de te pessimistische zuivere veroordeling en de optimistische accaparatie van het sacraal reveil als herleving van het christendom. Misschien zijn hiertoe de sleutels wel in de christelijke boodschap zelf te vinden?

De bedoeling van dit boek is niet om de nieuwreligieuze fenomenen kritiekloos te legitimeren en evenmin om ze zonder meer te diaboliseren, maar wel om er in open gesprek mee te treden. Misschien ligt hierin wel de kern en de kracht van het christelijke incarnaatiegelooft, namelijk dat het uitnodigt om voortdurend een hermeneutische houding van gesprek met het algemeen-menselijk religieus verlangen in steeds nieuwe contexten aan te gaan. Het is de taak van de hedendaagse christen om deze oefening vandaag te maken in dialoog met het huidige sacraal reveil.

We pogen het fenomeen van het sacrale reveil in haar veelvoudige verschijningsvormen in beeld te krijgen, historisch, sociologisch en psychologisch te begrijpen en theologisch en godsdienstpedagogisch te evalueren. In verschillende bijdragen worden vormen van binnen- en buiten-christelijke nieuwe religiositeit in onze samenleving voorgesteld. Het eerste deel van dit boek bevat een aantal algemene sociologische, psychologische en theologische reflecties over de 'terugkeer van de goden'. Daarmee wordt de lezer uitgedaagd om zich een mening te vormen over dit hedendaagse fenomeen, aan de hand van verschillende kaders die worden aangereikt. In het tweede deel wordt op een aantal concrete vormen van nieuwe religiositeit ingegaan, zodat het inzicht in wat in het eerste deel in het algemeen beschreven werd, verder verdiept kan worden. Daarbij is het aan de lezer om te oordelen of de mening die hij of zij zich op basis van de algemenere bijdragen gevormd had, kan gehandhaafd blijven na het lezen van de beschrijvingen van en de reflecties over specifieke vormen van religieuze beleving vandaag.

De thematiek wordt ingezet met de bijdrage van Anton van Harskamp, die ingaat op het fenomeen van de 'religieuze ruis'. Hij stelt de vraag of we te maken hebben met een machtig en betekenisvol geluid of met een irritante storing. Van Harskamp maakt duidelijk dat nieuwe religiositeit buiten de kerken niet gezien kan worden als een substitutie voor 'oude' vormen van religiositeit. Hij

stelt dat nieuwe religiositeit niet tot religie als een samenhangend geheel van instituties, overtuigingen en gedragingen leidt. De voorwaarden die nieuwe religiositeit bevorderen, zijn vooral de onzekerheden die 'de moderniteit' bewerkt en de belangrijkste kenmerken worden gevormd door zeer onderscheiden manieren om met onzekerheden van het zelf om te gaan. Van Harskamp stelt dat bij het vergaren van kennis omtrent nieuwreligieuze bewegingen niet alleen theologische oordelen relevant zijn. Hij brengt de vraag naar voren of nieuwe religiositeit wel tot 'subjectief fundamentalisme', narcisme, gebrek aan inzet voor anderen of 'religieuze commergie' leidt, zoals sommige sociale wetenschappers, sommigen theologen en zelfs sommige kerkleiders beweren.

In de reflectie van Lieven Boeve over de betekenis van het ietsisme voor het theologische denken worden nieuwe en andere accenten gelegd dan in de eerste bijdrage. Boeve gaat in op het sociologisch onderzoek dat laat uitschijnen dat de onttovering van de wereld niet voldoet en dat mensen op zoek gaan naar 'iets meer'. Nederlandse atheïsten uitten sterke kritiek op een dergelijk vasthouden aan 'iets meer', en spraken over het fenomeen van het 'ietsisme': het zou een restproduct zijn van de bijna door de moderniteit uitgebannen religie. Ze klaagden de onwil en het gebrek aan durf aan waardoor geseculariseerde mensen er niet toe komen de laatste en logische stap naar het atheïsme te zetten. Vele mensen, zowel binnen als buiten de christelijke kerken, ontwikkelen vandaag een vorm van algemene vage religiositeit. Boeve stelt de vraag hoe theologen deze ontwikkeling dienen te analyseren. Ze kunnen de religiositeit verwelkomen als een nieuwe kans, als een 'her-betovering' van de wereld, waarmee ze na jaren van secularisatie en antikerkelijk atheïsme eindelijk opnieuw in dialoog kunnen gaan. Theologen kunnen het ietsisme ook afwijzen als een zwak en oppervlakkig overblijfsel van de secularisatie, een lege religiositeit die parasiteert op de traditionele religies en een rustgevend religieus comfort aanbiedt voor mensen die de grote dromen van de moderniteit en de traditionele religieuze verhalen achter zich hebben gelaten. Boeve analyseert het 'ietsisme' als een soort cultureel gedragen negatieve theologie. Hij gaat na hoe deze 'culturele negatieve theologie' het christelijke geloof en de theologie zelf reeds beïnvloed hebben. Ten slotte toont hij aan dat het ietsisme het hedendaagse geloofsverstaan fundamenteel uitdaagt.

Vervolgens schetst Staf Hellemans in zijn bijdrage een globaal beeld van de religieuze ontwikkelingen na 1960. Wat gebeurt er met religie? Waar gaat het met de katholieke kerk naar toe? Het vertrekpunt is daarbij de these dat religie en het katholicisme in het bijzonder niet zo maar in het luchtledige worden doorgegeven. Religie staat in wisselwerking met de moderniteit en wordt telkens weer opnieuw opgebouwd en hernutgevonden. Hellemans gaat in op de betekenis van het begrip 'religiegenese' en schetst de ontplooiing van een religieuze markt, de normalisering van sekten en de 'autonomisering' van de individuele religiositeit. Hij spreekt over een keuzekatholicisme en reikt wegen aan om met deze verderende situatie om te gaan.

Jessie Dezutter en Dirk Husebaut vertrekken in hun bijdrage van de vaststelling dat thema's als *new age*, esoterie en spiritualiteit het goed lijken te doen, wanneer men kijkt naar de boekenverkoop, de omzet van alternatieve tijdschriften en de aandacht voor deze onderwerpen in radio- en televisie-uitzendingen. Het lijkt alsof de hedendaagse mens niet langer het ganse pakket van één zingevingssysteem (zoals het katholicisme) opneemt maar op een autonome manier een eigen levensbeschouwelijk pakket samenstelt. Mensen shoppen als het ware op de markt der religiositeit, zo wordt vaak aangenomen. Tot het aanbod behoren naast de klassieke religieuze tradities ook esoterische onderwerpen, parawetenschappelijke tradities en adaptaties van niet-westerse religies. Dezutter en Husebaut toetsen deze visie aan de hand van empirisch onderzoek. Ze gaan na in welke mate de Vlaamse jongeren de alternatieve zingevingsmarkt kennen en of ze daadwerkelijk hun zingevingspakket samenstellen op basis van dergelijke alternatieve thema's. Ze komen tot een profielschets van de jongere die zich bezighoudt met alternatieve religiositeit.

Na een empirische studie wordt de algemene thematiek van de 'terugkeer van de goden' belicht vanuit een kerkhistorisch perspectief. De bijdrage van Mathijs Lambergts draagt als tiel 'het vroege christendom in confrontatie met het sacraal pluralisme van de oudheid: waarschuwing of inspiratiebron?'. Maar hij stelt voor om te spreken over de vroege 'christendommen', vanuit een historisch geïnspireerd wantrouwen tegen het beeld van een 'eenheidsrichtend verhaal' als 'het' christendom. Lambergts staat stil bij het sacraal pluralisme van de oudheid. Hij licht toe dat in de oudheid ie-

deren geloofde in het bestaan van goden, god, of minstens in iets. Omwille van de rijke verscheidenheid van geloofsvormen toleerde de leiding van het Romeinse rijk globaal genomen de vormelijke en inhoudelijke pluraliteit. Ook het christendom werd in zekere zin getolereerd, maar op gezette tijden werden christenen binnen dit sacraal pluralisme toch beschuldigd van atheïsme. Lambergts gaat vervolgens in op de kritiek van het Helleense jodendom op het christendom. Daarna laat hij zien dat het christendom, zelfs in zijn vroegste verschijningsvormen, beter omschreven wordt als "een veelheid van geloofsovertuigingen die, in verschillende gradaties, uitdrukking willen geven aan een tastend geloof dat in Jezus, die men ook wel Christus noemt, God zich geopenbaard heeft aan de wereld". In deze context wordt de spanning tussen het 'orthodoxe' en het 'gnostieke' christendom bekeken. Ten slotte gaat Lambergts in op de manier waarop de vroege kerk zich profileerde in een soms als vijandig ervaren wereld. Hij laat zien dat er meerdere tendensen aanwezig zijn in het vroege christendom, die zich bewegen tussen de uitersten van radicaal nieuw en harmonieuze continuïteit. Lambergts stelt dat de wijze waarop het christendom in dialoog trad met de omringende wereld, een inspiratiebron kan zijn voor christenen die vandaag de dialoog met de wereld ernstig willen nemen. In zijn dialoog met heidene en joden heeft het christendom immers een hele reeks belangrijke elementen aan beide groepen ontleend. Tegelijk kunnen hedendaagse christenen van de christelijke oudheid leren hoe echte dialoog ook telkens weer een eerlijke discussie moet insluiten, wil men de argumenten van de tegenstanders én van (partitiele) medestanders ernstig nemen.

Het binnenchristelijke perspectief wordt verder geëxploreerd vanuit een theologische reflectie op het religieuze zoeken van hedendaagse christenen. Annekatrien Depoorter vertrekt vanuit de vaststelling dat de samenleving niet zo gesecculariseerd lijkt te zijn als mensen vaak denken. Ze spreekt daarom over een 'transformatie' van de religie. Ze stelt vast dat vanuit de vaak gebruikte secularisatietheorie de religieuze tendensen in relatie tot het christendom bestempeld worden als 'geloof *à la carte*' of 'patchworkgeloof'. Er wordt gesproken over 'believing without belonging' en 'longing without belonging': men gelooft nog wel, maar men neemt niet (meer) deel aan het christendom. Depoorter stelt voor om de hedendaagse samenleving eerder te bekijken vanuit het kaders van detraditionalisering, individualisering en pluralisering. Vanuit dit

perspectief hoeven de nieuwreligieuze bewegingen niet gezien te worden als 'andere' vormen van hetzelfde christendom. Hun eigenheid en andersheid wordt erkend. Daarnaast maakt deze interpretatie van de werkelijkheid het ook mogelijk de interne christelijke pluraliteit onder ogen te zien. Er heeft zich, naast andere vormen van christelijk geloof, een postmoderne manier van geloven gevormd. Daarbij wordt ingegaan op de noties 'authenticiteit', 'openheid', 'reflectie', 'geloofsbiografie' en 'positieve instelling tegenover de pluraliteit'.

Vervolgens komt de thematiek van de interreligieuze dialoog en het omgaan met de andere aan bod via een specifiek theologisch model. Benoît Standaert behandelt de categorie van de 'Jezusruimte' als een mogelijke omgaan met het 'sacraal reveil'. De Jezusruimte – de titel van het boek van Standaert en tevens model voor een genre van reflectie – is een exponent, een illustratie en een symptomatisch gegeven van verschuivingen op het vlak van de sacrale en religieuze beleving. De Jezusruimte wordt gekenmerkt door een doorleefd karakter, voorbij historische reconstructie, niet direct afhankelijk van dogmatische uitspraken. Dit model van de Jezusruimte is van toepassing op de praxis van de interreligieuze dialoog. Het maakt het mogelijk om tradities te ontmoeten die niet heilshistorisch en evenmin dogmatisch denken. Standaert licht dit toe aan de hand van het boeddhisme, de islam, het jodendom en het hedendaagse ongelooft. Tot slot gaat hij in op de vraag wat de categorie van de Jezusruimte kan betekenen voor het persoonlijke geloof in de gegeven cultuur.

Waar in de bijdrage van Standaert vooral de nadruk ligt op de dialoog met andersgelovigen, rijst eveneens de vraag of elke vorm van geloof even heilzaam is en of bepaalde vormen van religieusbeleving ook niet schadelijk kunnen zijn voor mensen. Adalbert Denaux gaat in op de vraag wat sekten zijn. Hij schetst de complexiteit van een duidelijke omschrijving van sekten. Vaak worden de minder problematische termen 'religieus misbruik' of 'sektarische ontsporingen' gebruikt. Denaux gaat in op de werking van het Informatie- en Adviescentrum inzake Schadelijke Sektarische Organisaties (IACSSO) dat in België werd opgericht in 1999. Vervolgens worden kenmerken van sektarische organisaties gegeven en wordt een theologische en pastorale reflectie geboden. Denaux wijst op het belang van objectief onderzoek, maar tevens op de

moeilijkheid hiervan, vooral met betrekking tot het inwinnen van informatie omtrent de persoonlijke vrijheid van mensen die met een sektarische organisatie te maken hebben. Hij waarschuwt voor een 'heksenjacht' op sekten en pleit voor het belang van het informeren van individuen, opdat mensen zelf zouden kunnen zien wat gevaarlijk is en wat niet.

Een kritische reflectie op een bepaalde vorm van nieuwe religiositeit, met name new age, sluit het eerste deel af. Melanie van Oort-Hall gaat in op het fenomeen van new age dat ze plaatst binnen de grotere context van westers esoterisme. Ze behandelt een aantal kenmerken en laat zien hoe en waarom deze beweging vrijwel onopgemerkt tot hoofdcultuur van onze maatschappij is geworden. Ook bespreekt ze de antagonistische verhouding tussen de spiritualiteit van new age en die van het traditionele christendom.

In een tweede deel van dit boek gaan verschillende auteurs in op wat we noemden 'de veelvormigheid van het nieuwreligieuze landschap'. Ze bespreken allerhande fenomenen in onze hedendaagse samenleving, die door mensen al dan niet uitdrukkelijk als 'sacraal' of 'religieus' ervaren worden of door anderen op die manier kunnen worden geïnterpreteerd.

Hijme Stoffels behandelt de thematiek van wonderen. Wonderen worden gezien als ingrepen in het menselijke bestaan van buitenaf. Het geloof in wonderen neemt in het Westen ondanks de verlichting en de kerkelijke leegloop niet af, het neemt eerder zelfs nog toe. In zijn bijdrage gaat Stoffels in op de vraag waarom en hoe mensen in een postmoderne samenleving spreken over wonderen.

De wereld van de pop- en rockmuziek heeft iets 'religieus'. Gust De Meyer vertrekt in zijn bijdrage vanuit de stelling dat rocksterren altijd al als (af)goden zijn afgeschilderd, en hij illustreert dit aan de hand van Elvis Presley. Vervolgens gaat De Meyer in op de rol van de hedendaagse dj als sjamaan en van de discotheek als 'nieuwe kerk'. Hij vergelijkt de religieuze beleving met de hoescultuur en neemt daarbij het neotribalisme als theoretisch kader. Ten slotte besteedt De Meyer aandacht aan recente pogingen in Vlaanderen om popmuziek binnen de kerk op te nemen.

Muziek betekent voor velen een bron voor ervaringen van sacraliteit. Maar muziek kan verschillende ideologische visies uitdragen. Pieter Bergé gaat in zijn bijdrage in op de muziek van Wagner. Voor vele betrokkenen blijkt het onmogelijk te zijn om

Wagners politieke overtuigingen los te koppelen van zijn artistieke creaties. De meest rabiate anti-Wagnerianen zijn er zelfs van overtuigd dat het antisemitisme dé eigenlijke rode draad vormt doorheen diens artistieke oeuvre, en deïnen er dan ook niet voor terug om diens werk volledig vanuit dit perspectief te belichten. Bergé trekt die radicale interpretatie in twijfel en gaat na in welke mate een (louter) antisemitische lezing van Wagners muziekdrama's veroorloofd is.

De zoektocht naar zingeving neemt allerlei vormen aan. Ellen Hijmans en Martine van Selm beschrijven sporen van zingevingsystemen op persoonlijke homepages op het internet. Ze onderzoeken heel wat websites en kwamen tot een typologie van de manier waarop met de zingevingsvraag wordt omgegaan op persoonlijke websites. Ze gaan in het bijzonder in op de typen 'traditioneel-religieus' en 'antropocentrisch'. Deze typen lijken volgens de auteurs te staan voor twee hedendaagse maatschappelijk-culturele stromingen: orthodoxie en meer geïndividualiseerde beleevingsvormen. Hijmans en Van Selm wijzen op de discussiemogelijkheden die het medium internet biedt, ook voor de uitwisseling in verband met zingevingsvragen, en op het veelvuldig gebruik van hyperlinks om in de vorm van citaten en verwijzingen standpunten kracht bij te zetten. Ze komen tot de conclusie dat meerdere culturele reservoires en tradities de moderne mensen dienen tot bricolage van hun persoonlijke zingeving.

Marcel Neels gaat in op het enneagram, een instrument van zelfkennis en verbetering. Na een lange tijd van mondelinge overlevering is dit instrument ondertussen reeds meer dan een halve eeuw in veel boeken en workshops open en vrij beschikbaar gesteld als een hulpmiddel bij psychospirituele groei. Het enneagram wil mensen helpen beseffen hoe ze een persoonlijkheid hebben aangenomen die in dwangmatige gedragspatronen functioneert, die wel bepaalde kwaliteiten heeft maar ook veel spanning en leed voor henzelf en anderen veroorzaakt in de mate dat ze er mee geïdentificeerd blijven. Het enneagram opent een weg om dwangmatige gedragspatronen te doorzien en er bovenuit te stijgen. Neels stelt dat het enneagram een manier kan zijn om mensen te helpen meer te leven vanuit hun kern, geleid door de Geest van God. Hij beschouwt het enneagram als veel meer dan een psychologische

typologie. Het is een instrument van geestelijke bevrijding, verdieping en begeleiding, aldus Neels.

Jan de Zutter wijdt zijn bijdrage aan het paganisme, het nieuwe heidendom. Vandaag leven in de westerse wereld heel wat mensen die zich bekeren tot de verschillende neopaganistische religies die zich sinds de achttiende eeuw hebben ontwikkeld: het neodruidisme, wicca (of moderne heksery), neosjamanisme of aanhangers van de oude Germaanse of Scandinavische religies (asatru, odinisme, wotanisme). De Zutter gaat voornamelijk in op wicca, dat gekenmerkt wordt onder andere door een immanent godsbeeld, een erkenning van de vrouwelijkheid in zowel het godsbeeld als het priesterschap en een verwerping van elk dogma. Wicca is sterk geworteld in de feministische traditie en heeft een progressief-groene ideologische achtergrond. Daarnaast onderscheidt De Zutter ook neopaganistische bewegingen aan de andere kant van het politieke spectrum, met name asatru of odinisme, een beweging ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw die de religie van de Germanen wilde revitaliseren. De aanhangers zweeppen met racistische theorieën, het Duitse *Blut und Boden* gevoel, en streunden het opkomende nazisme in Duitsland. De Zutter stelt vast dat ook vandaag heel wat aanhangers van deze religies zich op politiek vlak extreem-rechts opstellen. De Zutter gaat verder in op de aantrekkingskracht van de wicca bij jongeren, in het bijzonder tienermeisjes. Hij stelt tot slot dat hoewel de meeste vormen van neopaganisme vrij onschuldig zijn, waakzaamheid geboden blijft. Extreemrechtse uitschuivers met geweldadige activiteiten (het platbranden van kerken in Noorwegen bijvoorbeeld) bij asatru, of seksueel misbruik in het alternatieve wiccamilieu zijn zeldzame, maar reële problemen in deze nieuwreligieuze bewegingen, zo merkt De Zutter op.

Mieken Van Boxtael en Stet Van den Branden brengen verheldering in de rastataribeweging en de cultuur van de dreadlocks. Rastafari is een nieuwreligieuze beweging ontstaan in Jamaica bij het begin van de twintigste eeuw. Beide auteurs gaan aan de hand van de historie van rastafari in op deze zeer diffuse en complexe beweging. Ze gaan tevens in op enkele doctrinele aspecten van de rastalogie en besteden aandacht aan de band met het Afrikaanse continent, het gebruik van marhuana, het symbool van de dreadlocks en het belang van muziek, meer bepaald reggaemuziek. Vervolgens gaan de auteurs in op het fenomeen van de dreadlocks als

haarstijl, dat ruimer verspreid is dan binnen de rastafaribeweging. Dit fenomeen dreadlocks wordt in een historisch en mondiaal perspectief geplaatst en geschetst tegen de achtergrond van religies als het hindoeïsme, islam en Afrikaanse natuurgodsdiensten. Vervolgens wordt de vraag gesteld of dreadlocks in West-Europa vandaag louter een stijlvormen, of een diepere betekenis in zich dragen en zo ja, welke dan.

Niet enkel de keuze voor een bepaalde haarstijl, maar ook in de keuze voor wat mensen eten kunnen elementen van religiositeit herkend worden. Johan De Tavernier licht het fenomeen van 'veganisme', een plantaardige manier van leven, toe. Veganisten zien zo veel mogelijk af van voeding, kleding, schoeisel, medicijnen, cosmetica en andere producten, verkregen via gebruik van welk dier dan ook. De Tavernier gaat in op achtergronden van de visie die ook mededogen voor dieren bepleit. Hij wijst op het verschil tussen het antropocentrisch en het zoöcentrisch gedachtegoed. In een antropocentrische ethiek hebben dieren in vergelijking met mensen geen intrinsieke waarde, enkel *instrumentele* waarde. Ze zijn *nutsgoeders* ten behoeve van menselijke belangen. In een zoöcentrische ethiek daarentegen bekritiseert men bijzonder scherp deze mensgerichte ethische visie. Het veganisme is een vorm van een 'zuiver' zoöcentrisch standpunt.

Kenmerkend voor nieuwe vormen van religiositeit is de subjectieve ervaring die centraal staat. Dit is ook het geval bij het fenomeen van bijna-doodervaringen, dat door Anja Opdebeek wordt beschreven in relatie tot het wetenschappelijke paradigma en vanuit zijn eigenheid wordt belicht. Bijna-doodervarers beweren dat zij veranderd teruggekomen zijn in een wereld die dezelfde is gebleven. Hun kijk op de werkelijkheid is door elkaar geschud. Door hun ervaring zijn zij ervan overtuigd geraakt dat het bewustzijn los van het lichaam kan functioneren en dat er leven is na de dood. Licht en Liefde werden ervaren als de essentie van alles. Voor de bijna-doodervarder was deze beleving heel 'echt', maar de wetenschap schildert de ervaring af als een 'hallucinatie'. Klassieke verklaringsmodellen van de werkelijkheid staan haaks op het gevoelsweten van de ervarder. 'Hooguit' kan de inhoud van de ervaring worden ondergebracht in de regio van het 'geloof'. De parallellen met mystieke ervaringen zijn manifest aanwezig, zo stelt Opdebeek vast. Ze geeft aan dat het geen optie is om het fenomeen te reduceren tot het past binnen een bestaand godsdienstig paradigma. Voor bijna-doodervarers is het duidelijk dat uiteindelijk geen enkel gezag boven datgene kan staan waar zij contact mee hadden.

De bijdrage van Sabine Van den Eynde confronteert de nieuwe interesse in spiritualiteit, zoals die onder andere blijkt uit de hype rond *De Da Vinci Code* en de aandacht van het bredere publiek voor Maria Magdalena, met het wetenschappelijke onderzoek omtrent de figuur van Maria Magdalena. Ze gaat daarbij in op de positieve effecten van het 'sacrale reveil', maar wijst ook op een aantal schaduwkanten. Haar bijdrage maakt duidelijk hoe vanuit theologisch perspectief met één specifieke vorm van het 'sacrale reveil' kan worden omgegaan en daagt tevens de lezers uit om zich te laten inspireren door de complexiteit van de figuur van Maria Magdalena.

Annemie Dillen gaat in op het fenomeen van de 'aardse religie van de liefde', zoals dat door de socioloog Ulrich Beck beschreven wordt. Het streven naar passionele liefde, zoals dat onder andere tot uiting komt in damesbladen, tv-programma's en andere media kan in zekere zin vergeleken worden met een 'religieus verlangen'. Ze gaat na hoe vanuit een christelijk theologisch en ethisch perspectief naar deze 'aardse religie van de liefde' kan worden gekeken. Tevens geeft ze mogelijkheden aan om in het theologische spreken over liefdesrelaties de belevingen van mensen vandaag te integreren.

Nieuwe religiositeit is een breed begrip, dat onder andere ook een verlangen naar een wereld van dromen en onschuld kan impliceren. Dit verlangen uit zich zowel in de commerciële industrie, met haar wereld van tekenfilms, videogames en pretparken, als in de wereld van opvoeding en onderwijs, aldus Bruno Vanobbergen. Hoewel beide 'werelden' elkaar als tegenpolen en concurrenten beschouwen, gaan ze beiden uit van een romantische visie op kinderen. Kinderen worden vaak gezien als symbool van onschuld, naïviteit en droom. Vanobbergen plaatst deze visie op kinderen onder kritiek. Hij reageert tegen de sentimentele kijk op kind zijn. Hij drukt ook zijn scepsis uit bij een te gemakkelijk aanvaarden van de commercialisering en de gerichtheid op de 'beleving' in het hier en nu. Net als vele andere auteurs in dit boek plaatst Vanobbergen vraagtekens bij het vaak gehanteerde en quasi-alomvattende criterium: 'voel ik me er goed bij' of 'voelt het kind

zich er goed bij, vindt hij of zij het leuk?'. Vanobbergen pleit voor een sterkere nadruk op de kritische kracht van het onderwijs, dat de maatschappij en de commercialisering ervan niet volledig buiten sluit, maar tegelijk ook niet kritiekloos binnenhaalt. Hij wijst ten slotte op het belang van het exodusverhaal en de belofte van het Beloofde Land als beeld voor zijn visie op hoe onderwijs en opvoeding het beste gestalte krijgen.

De laatste drie bijdragen reflecteren over vormen van religieuze beleving in het kader van het godsdienstonderwijs. Joep Gorinsek focust daarbij op het gebruik van 'spirituele literatuur' in een onderwijscontext. In de literatuur vinden we vandaag een breed aanbod aan 'spiritualiteit' terug. Gorinsek gaat in op enkele kenmerken van wat we 'spirituele literatuur' kunnen noemen. De auteurs van dergelijke werken blijken vaak begeesterde mensen te zijn die vanuit hun persoonlijke levensbeschouwelijke context hun lezers deelgenoot willen maken aan hun antwoord op zinvragen. Gorinsek wijst op de bruikbaarheid van de spirituele literatuur binnen het godsdienstonderwijs, omwille van een aantal specifieke kenmerken. De spirituele boodschap wordt op een verstaanbare wijze gebracht, en in een hedendaagse en modieuze setting gepresenteerd. De wijsheden die doorklinken in deze literatuur stammen uit allerlei wijsheidsradities. Gorinsek stelt dat mits een goede selectie en het vermijden van enkele valkuilen heel wat literatuur van auteurs zoals Chopra, Coelho, de Mello en Redfield relevant kan zijn voor de levensbeschouwelijke vorming van jongeren. Bij jongeren die al een eind op weg zijn in hun zoektocht naar zingeving kunnen fragmenten uit dergelijke boeken zelfs als een initierende literatuur in de wereld van het mystieke gebruikt worden, aldus Gorinsek.

Piet Raes behandelt in zijn bijdrage de vraag hoe in het godsdienstonderwijs kan worden omgegaan met de sacrale belevingen van jongeren. Hij vertrekt daarbij niet zozeer vanuit een analyse van de sacraliteit zelf, maar van een onderzoek naar wat godsdienstonderwijs is. Hij vat zijn visie samen in de uitdrukking 'zien met ogen die horen' en laat zien hoe dit ook kan werken in de omgang met ervaringen die (hogeschool)studenten in het lesgebeuren binnenbrengen.

Siebrun Miedema wijst op de taak voor opvoeding en onderwijs om niet over God te zwijgen. Tegelijk heeft hij het over de 'ommo-

gelijke mogelijkheid van levensbeschouwelijke opvoeding'. Een eigen persoonlijke verhouding tot God, het Transcendente, ligt immers voorbij elk louter bevestigend en voorbij elk louter ontkenkend spreken over God, aldus Miedema. Hij geeft een pedagogische tussenweg aan en vernijdt enerzijds de onzellige opvatting van een technologisch maakbare of een overdrachtsgerichte levensbeschouwelijke inzet van opvoeders, en anderzijds een weigering om als opvoeders op enigerlei wijze verantwoordelijkheid te willen en te durven nemen voor de levensbeschouwelijke ontwikkeling en vorming van leerlingen. Miedema schetst de taak van opvoeders om mogelijkheden in situaties en relaties te creëren zodat leerlingen het onvoorziene en onvoorspelbare geschenk van de religie, van God en het geloof op het spoor kunnen komen, kunnen ontvangen en vorm kunnen geven in hun leven. Hij staat tevens stil bij de vraag of mensen de sociale kant van religie niet te veel kwijt geraakt zijn en daarmee niet de rol van traditie te zeer veronachtzaamd hebben.

Tot slot van deze inleidende woorden past een woord van dank aan verschillende mensen die het mogelijk gemaakt hebben dat dit boek tot stand kwam. Dank aan Brit Weynants, Faculteit Godgeleerdheid, die voor de technische ondersteuning bij de redactie zorgde. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar professor Lambert Leijssen die met grote deskundigheid de Nikè-reeks leidt en wiens aanmoedigingen en adviezen de publicatie van dit werk mogelijk hebben gemaakt. Dank aan de uitgeverij Acco, voor de publicatie van het boek. Dank ook aan professor Lievev Boeve, die in de voorbije drie jaar de Vliebergh-Sencieleergangen aan de Faculteit Godgeleerdheid coördineerde (2002-2005). Dank aan de verschillende medewerkers van de Faculteit Godgeleerdheid en aan de deelnemers die het mede mogelijk maakten dat de Vliebergh-Sencieleergangen sectie catechese in 2005 op een veelzijdige en intense manier de thematiek van de nieuwe religiositeit onder de aandacht konden brengen.

Wij dragen dit boek op aan professor dr. Dirk Hutsebaut. Bij het verschijnen van dit boek vangt professor Hutsebaut zijn emeritaat aan na een academische loopbaan van dertig jaar als professor in de godsdienstpsychologie aan de K.U. Leuven. Vele generaties studenten zullen zich professor Hutsebaut herinneren als een gedreven docent en een boeiende onderzoeker met een warm hart voor de studenten en een grote betrokkenheid op theologie, gods-

dienstonderwijs en pastoraal. Namens de Faculteit Godgeleerdheid drukken wij langs deze weg onze dankbaarheid uit voor de vele jaren van inzet en collegialiteit die wij in de samenwerking met professor Hulsebaut telkens opnieuw mochten ervaren.

**DEEL I:
SOCIOLOGISCHE, PSYCHOLOGISCHE EN
THEOLOGISCHE REFLECTIES OVER
'DE TERUGKEER VAN DE GODEN'**